

RÁKOS SÁNDOR (VÁLOGATOTT VERSEK)

(Kossuth-díjas írók sorozat. Pécs, Alexandra Kiadó, évszám nélkül)

STURM LÁSZLÓ

Helyes, hogy a válogatás a költő negyedik kötetével indul, mert az 1959-es *Szegények vonulásában* már jelentős versek vannak. Az szintén helyes, hogy a korábbi könyvekből is olvashatunk hátul néhány darabot, mert azok között is találhatók érdekes, tehetségre valló és a későbbieket előlegező művek. A válogató (Tomaj Attila) elég bőven merített az életműből. Nem csak a maradandó alkotások kaptak helyet a könyvben, hanem a gondolatilag-tematikailag jellemzőek és a részben sikerültek közül is sok. Így jobban kirajzolódik a pályáiv, könnyebben megragadható a világszemléleti háttér, de hamarabb kiderül az is, hogy Rákos „csak” jelentős, jó költő, nem tartozik az elsőrangú klasszikusok közé. Hogy érdemes-e a kettőt megkülönböztetni? Néha igen, de ez nem változtat azon, hogy a kisebb nagyokra is oda kell figyelni.

A kötet élére helyezett *Lefojtva, rejtve* programként fogalmazza meg az állandó változás vágyát. És valóban, Rákos költészetének szembeötlő sajátossága a változatosság, a korszakonkénti megújulás. A hosszan áradó, Füst Milán-i kántálású szabadversek, a néhány sorra (vagy szóra) visszametszett „versmagsúrítmények”, a nagyobb verskompozíciók, a szerepversek, a kortársakat, elődöket megidéző tisztelgések és a szándékoltan bumfordi groteszk karnevalizmus, ha nem is szigorúan elkülönülve, de meglehetősen szabályossággal követik egymást, szinte fölkinálva az életművet a korszakolásra. A témák köre szintén igen tágas. A szegénység, a városi és a vidéki élet, a kozmosz és a káosz, az emberi együttlét különböző formái, a történelem, a mítosz, az öregség, az Isten léte (az egész pályát meghatározó kétely a legutolsó versben alakul megtérésszerű bizalomná) – ezek azok az átfogó témák, amelyek segítenek némi rendszert teremteni a megidézett tárgyak, helyzetek, jelenségek, személyek gazdagságában.

Az életmű fő összetartója azonban az a gondolati mag, amely koronként más-más megvilágításba kerül, de végig változatlan és középponti marad. Rákos számára a létezés kettősségként ragadható meg: emberi és emberen túli kettősségeként. Viszonyuk és mibenlétük az a probléma, amely minden verse mélyén kitapintható. A alkotói siker és kudarc végső alapja is itt kereshető: a nagy versekben a költő átérzi és átéreztetni, hogy ez a kettősség az élet lényegéhez vezet, és mint a kétség és a remény távlatait egyaránt felnyitó kérdés, ha racionális bizonyosságot nem is ad, de képes részeltetni, ha csak átmenetileg is, a teljesség valamiféle tapasztalatából. Rákos azonban gyakran rövidre zárja a feszültséget. Ilyenkor a vers egy-egy gondolati megoldás pusztá felcícomázása. A szelle-

mesnek szánt vagy heroikusan rezignált gesztusok az igazi költészet tétjéhez képest mindenképpen laposnak bizonyulnak. Az igazi költészet megjárja az eszmélkedés szakadékait és magasságait, Rákos ezeket gyakran kikerüli és csak panaszkodik, ijesztget, undorodik, illetve puffogatja egy elvont humanizmus sírós-dacos jelszavait (*Gilgames faggatása*, *Üzenet csillagtavólból*, *Üzenet a vadásznak* stb.). Néha poénba fullasztja az egyébként nem mindig sivár verset (még a *Senki úr Semmibe indul* befejezése sem áll minden gyanú fölött), néha önmaga mesterséges megemelésével igyekszik valami profétáló többletet sugallni a sablonok mögé (*Ars Poetica*). Végső soron úgy tűnik, hogy Rákos nem tudott egészen megszabadulni kora sallangjaitól. Többször beéri azzal, hogy rámutasson a kötelező optimizmussal, problémátlansággal szembeállítható ellentétek makacs jelenlétére. Odamondogat, ahelyett, hogy kidolgozná, föltárná, magára venné az ellentéteket. Túl hamar lemond feloldhatóságukról, és így elesik attól, hogy legalább feloldhatatlanságuk egyediségén keresztül fogalmazza meg az általános törvényt. Az egyedi nélkül pedig az általános nem lehet egyetemessé. A sablonos ellentétek sokasága rontja le Rákos számos versét vagy azok részleteit. Még a kései költemények sem mentesek tőlük: „hős is menekülő is – ez vagyok” (*A merengőhöz*), „fele égben fele pokolban” (*Jövötlentítés*). Interjúból és műhelytanulmányából – vagy akár módszeres megújulásaiból – arra következtethetünk, hogy a költő érezte a felemásságot műveiben, de azt elsősorban technikai kérdésnek tartotta. A radikális gondolati tisztázás helyett túl sokat bízott az olyan fogásokra, mint a sorközi cezúra beiktatása vagy a központozás kiiktatása. A jelentésteli csend és a sokirányú kapcsolatok kiterjesztésében valóban szerepet kaphatnak az ilyen eszközök, a dolog azonban nem itt dől el, hanem a jelentésteli szó és a határozott meglátások közegeiben. Ha itt zavar támad, azt semmilyen fogás nem szünteti meg, legfeljebb csak leplezgeti.

Aránytalannak látszó terjedelemben foglalkoztam az életmű hibáival. Ám talán sikerült érzékeltetni, mit értettem azon, hogy Rákos jó, de nem nagy költő, és ezáltal egy kicsit általában is megközelíthetővé tenni a két fogalmat és felismerni a közöttük húzódo vékony és szeszélyesen kanyargó vonalat. Amit a kiemelkedő művek talán át is lépnek. Lássuk, hogyan.

Rákos költészetében az emberin túlnak betörését az emberibe többször érzékelteti – a kő vagy a víz lezúdulását idéző – robaj, dübörgés. A *Szegények vonulásában* a legelvontabb (az idő) és a legkonkrétabb (a kő) összekapcsolódása elvezet a végső idegenséghez, a halálhoz: „Az idő, mint a dördülő hegyomlás, sziklával betemet népeket, városokat, / ... / az eleven húst halál tapossa szüntelenül”. Az elmúlással való szembenézés a halandót kozmikus távlatokra döbbsenti, amelyeket a költő leginkább a mítosz segítségével tud kifejezni. Rákos számára – mint a sumer eposz fordítójának – adódott Gilgames alakja. A *Gilgames a sivatagban* című hosszúversben – amely üdítő kivételt jelent a hasonló kompozíciók modoros csináltsága alól – a fenyegetés mint bent lévő, mint az emberiből kizárhatatlan ismerszik fel: „a csönd robaja ébresztett föl / a szív dobaja ébresztett föl / tiszser száz kovács pörölye az üllöt / tiszser száz vihar mennyköve a földet / a szív dobaja ébresztett föl / a csönd robaja ébresztett föl // árnyékom az üldözőm utólért”. Még ugyanennél a motívumnál (a robajnál) maradván azonban olyan példát is találunk, amikor az idegen és a saját találkozására nem a rajtaütő ellenséget idézi, hanem a harmónia lehetőségét, a mulandóság legyőzését kínálja: „vizesés karcsú dőreje / Karsztom szonjas kőveire / gyöngytajtékos lovaival / rázmúduló tengerrobaj / ... / tengertáncsal együtemű / az isten-

nel egyidejű / kezdete-vége-nincs örök / ringatózás két part között / hintázó csillagok alatt / biccenő pólusok fölött” (*Hullámverés*).

Az emberen túli „törvény”-ként jelenik meg. A négy alapelem sokszor mint a törvény különböző megnyilvánulása értelmezhető. Az ellenállhatatlan hatalom a tűzben felfokozottságként, szenvedélyként nyilatkozik meg (*Fák, viharban*), a levegőben megfoghatatlanságként, mindenütt jelenvalóságként (*A szél, Artemisz alszik*), a vízben önmaga parancsát betöltő tökéletes engedelmességként (*Vízcepp a sziklafalon*: „érzékeny orral szimatolja / merre gördüljön le a ferde sík / hajlás-szögének törvénye szerint / időtlen mozgás / meg-nem-szakadó folytonosság / föld se volt még s ő már igen / lakatlan csillagokon / a teremtés ösképlete / ember előtti ember utáni / galaktikánk anyaméhében / az élet magzat-mocanása”). A föld mint föld gyöngédebben, mint (terméketlen, kemény) kő reménytelenebbül oltja ki az emberit: „Jobb lett volna rejtőznöm a sötétben, / földdel földötten, mozdulatlanul, / örök nemlétre eltökélten, / míg hiányomra korok sara hull...” (*Tárguló körök 2.*); „se itt se ott sehonnán sehova/ lélekcsorbító törvény erejét / meg nem törhettem pedig úgy akartam/ mint senki soha még/ álom volt feledésre érett / nyugtass csak nyugtass / elmúlik senkinek se fáj / kövek szívják föl útjaimat” (*Úgy akartam*). Az emberen túli azonban, mint már volt róla szó, nem csak fenyegetést jelenthet, hanem reményt is. A motívumok is sokszor kétarcúak. Például a csönd. Félelmetes a *Gilgames a sivatagban* idézett részletében, a „felismerés iszonyatát” kíséri a *Kiáltásnyi csöndben*, az *Ónarcképben*, *A lélekben*, az *Ölelkezőkben* viszont a kegyelem jele. A szegénység (mint a „meztelen” létezés vállalása) sem egyértelműen nyomoruság, a kiszolgáltatottság a jó beáramlását is elősegítheti (például a *Berda-liturgiákban*). A racionális logika ide-oda hányódik remény és kétség, diadal és kétségbeesés között. A paradoxon azonban képes mindezt együtt érzékeltetni a kötet legrövidebb, a címmel együtt (*Bűcsű*) összesen háromszavas versében: „hosszad távolodom”.

A személytelen folyton fölsebzí a személyest, de ez a férfikor számára nem szükségszerűen a megsemmisítő kudarc előhírnöke. Üdvös kihívás is lehet, amely arra készíti, hogy egyéni életét az egyetemes távlathoz szabja. Jelentős vers ebben a csoportban például a *Továbbélés* vagy *A test békéje*. Az utóbbi – amelyet Picassónak ajánl a szerző – a művészet lényegét szintén az emberi világnak a törvényhez igazításában látja: „kegyetlen hideg vonalak / egymást metsző élei / hasogatják föl a tér meztelen / testét a szél húsát / a napsütés piros idegrostjait / s bennünket is anatómiai pontossággal / lemetszett fej közepeén könnyed vonallal / kettévágva mint a kókuszdió / félgömbje egy guruló mellre gördül / a sután forgó két félgömb összetapad / vagy a fejtető mint egy kúpszelet / kihásított öl vér-ragacsos háromszögére zuhan / vagy az elgurult szem alulról fölfelé lassan / csigaként egy lábszárra kúszik / vagy levágott fül a kiszakadt szív dobverőjén / így találjuk meg egymást izenként szétszabdalt / húsok mozaikrészecskéiből így épül / hideg kegyetlen vonalak közt / a béke”.

Az ötvenes évek végétől a hetvenes évek elejéig a kozmosszal, az archetípusokkal való közvetlen szembesülés alakítja Rákos verseit. A hetvenes évek elejével kezdődő körülbelül évtizednyi pályaszakaszt a – legtöbbször Berda József és Catullus bőrébe búvó – szerepjáték uralja. Ezekben a versekben a kozmikus lépték emberivé szelídül (hasonló folyamatot mutat be a *Mérték* című költemény). A hatalmas távlatok végleteiben csapongó miután belátta, hogy „hiábavaló kérdések porölye zúzza meg életünket” (*Gilgames a sivatagban*), igyekszik visszanyerni és kiélvezni önmaga töretlenségét, amíg lehet. Berda

derüsen hedonista és Catullus szenvedélyesen bölcs életöröme ugyanaz a kísérlet két vérmérsékletre vetítve. A költő korábban az értelmi felismeréstől várta a személyiség harmóniáját, itt a testre ügyelve igyekszik azt elérni: „Gyávák vagytok megcirógatni szegény / testi magatokat – és ha mégis, / büntetésből később / keresztre szögezitek. / Két komisz társbérő, nem fér össze/ ruhátokban a test meg a lélek, / ahelyett, hogy okos szeretőként / dédelgetnék-cirógnának egymást” (*Irgalmat magatoknak!*). A szerepek a kínzó kérdéseket elfeledni, elodázni segítenek, illetve játékosan kipróbálni a felöltő válaszlehetőségeket. A játékosság a későbbiekben is megmarad, de szerep nélkül már nem ígér többet, mint „egy percnyi enyhületet békét” (*Végjáték*).

Az utolsó évtized művei közül két verstípus érdemel különös figyelmet. Az egykori pályatársakra emlékező költemények az ember és ember közötti igazi találkozásokat egyfajta beteljesedésnek mutatják, másrészt a valamikori jelenlét nyomait keresik. A verscsoportot mintegy elő- és utóhangként keretező két vers két különböző választ kínál a keresőnek. Az *Elsüllyedt városok* azt sugallja, hogy az elmúlásé a végső szó. A *Majd* is megengedi ezt az értelmezést, de a lezáró sorok himnikusságában inkább ígéret van: „majd száraz lábbal járni a vizen/ majd átlépni a nyíló végtelenbe”.

A másik verscsoport témája az öregség, amely groteszk bohócszerepként, bábfiguraszerű létezőként jelenik meg. A személytelen kihívása, ami korábban még sokszor fel-fokozta a személyiséget, az öregkort már csak lenyomja, megszállja. Visszatekintve az egész életre rávetül ez a szemlélet, és minden látszólagos önállóságot öncsalásként leplez le. Ám akármilyen kegyetlen illúziótlansággal mutatja a költő a teljes kiüresedést, mégiscsak föl villan a remény a személyiség megőrizhetőségére: „gyöngeségem téged Bölcsét idéz meg / tanulni vágyván példából halált // megvető (drága áron vett) nyugalmat / elkotródna a gyávító hatalmak / attól aki önmagára talált” (*Betegágyból a halott Szabó Lőrincchez*). És van egy ennél gyakoribb, nagyobb remény is, hogy a veszteség mélyén majd a menekvés tűnik elő, hogy az ürességbe majd a kegyelem áramlik be. Az *Áldassék a verő kéz* félnék bizalma Rákos utolsó versében, a halálos ágyon lediktált *Zsoltárban* bizonyossággá erősödik. Ez hát az utolsó szó. Az olvasó pedig töprenghet magában, vajon az utolsó szóban tényleg, végleg egymásra talált-e költészet és valóság igazsága.

